

Література

1. Садохин А.П. Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования//Журнал социологии и социальной антропологии. Том X. 2007. № 1- с. 126- 140.

ПРО КОМПЛЕКСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОПИСУ СИСТЕМ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

Черкашин С.В.(Харків)

Мову в цілому, звичайно ж, можна розглядати як систему колективного знання, що покликано забезпечити успішну мовну комунікація. Для досягнення взаєморозуміння в суспільстві в ньому повинні існувати узуальні соціальні угоди про правила застосування мови, про значення й про комунікативне поведження, адекватне ситуації спілкування. При всій соціальній, регіональній, ситуативній і індивідуальній варіативності й диференціації мовні знання повинні мати загальні зони перетинання, без яких неможливе вивчення іноземних мов.

Існують певні соціально (або ж дискурсивно) детерміновані мовні області. Вони не відносяться до конкретно сприйманих об'єктів референції й у більшій мірі відбивають ідеальні структурні компоненти, що конструюють дійсність (напр., «воля», «совість», «справедливість»). У своєму потенціалі інтерпретації вони виступають як значно гнучкіші, чим інші, більш конкретні компоненти словникового запасу. Тому їхній соціально детермінований зміст повинен підтверджуватися через постійне соціальне й публічне узгодження. Тут ідеться про колективність знання, про феномен, що дотепер є описаний у недостатній мірі, хоча він і займає центральне місце в сучасному інформаційному суспільстві, і являє собою надіндивідуальні фрагменти знання, які формуються в сукупності взаємозалежних дискурсів.

Цю область традиційно описують у рамках історії понять – досить спірної лінгвістичної дисципліни. Ця спірність заснована на властивій цій дисципліні суперечливості. Історія понять являє собою класичний наддисциплінарний

феномен. За традицією вона обслуговує інтереси мовознавства й суміжних дисциплін. Так, наприклад, філософія й історія розглядають історію понять як історію становлення й розвитку ідей. Соціологія й політологія оперують категоріями «колективна свідомість» і «культурна пам'ять», а юриспруденція займається відповідними дослідженнями з метою юридичного обґрунтування побутових понять. Неоднорідність дисциплін неминуче призводить до неоднозначної інтерпретації термінів і категорій, таких наприклад, як: наприклад, «поняття», «значення», «концепт», «стиль мислення», «стереотип», «менталітет», «колективна свідомість» або «культурна пам'ять».

Мовознавство займається дослідженнями в області історії понять, насамперед, на емпіричному рівні, ставлячи перед собою ціль складання словників і монографій. Лінгвістичне обґрунтування, термінологічна чіткість і операційна методика існують, щоправда, дотепер тільки в проектах. Крім того, залишається не погодженим розмежування деяких компонентів лінгвістики (етимології, ономаціології, історії мови, досліджень мовних змін, семантики й семіотики). Недоліки традиційної історії понять є очевидні для лінгвістів.

Всупереч теоретичним і методичним недолікам дані когнітивістики дотепер не роблять істотного впливу на дослідження в галузі історії понять. Таке положення речей викликає здивування, тим більше що так званий «когнітивний» поворот у лінгвістиці повторно розширив предмет дослідження мовознавства, що охопив процеси формування й розвитку понять і свідомості. Такого роду розширення предмета лінгвістичного дослідження відбулося повторно, тому що когнітологія вже займала помітне місце в теоріях значення 18-го/ 19-го сторіччя, проте, структуралізм у мовознавстві 50-х і 60-х років 20-го сторіччя зневажив цим перспективним виміром.

Виникає питання про суть понять, концептів і їхньої придатності для опису відображених у суспільній свідомості систем знань. Важливим є одержання відповіді на питання про соціологічну концепцію культурної пам'яті й взаємної співвіднесеності уявлень когнітивістики й соціології.

Поняття в побуті, як правило, зв'язують зі знанням чого-небудь: вирази «мати уяву про що-небудь», «одержати уяву про що-небудь» позначають одержання або наявність знання про суть предмета й механізм його функціонування. Крім того, поняття ототожнюються в побуті зі словами і їхніми значеннями. Таке важливе для багатьох лінгвістів розмежування поняття, значення й слова не сприймається в повсякденній діяльності людей. Більше того, воно залишається також поза полем зору дослідників в інших галузях знань, які зневажають розробленим у лінгвістиці поняттям «семасіологічний трикутник»: денотат – референт – дійсність. З одного боку, ототожнюються «значення» і «поняття», з іншого боку, – «поняття» і «мову». Таким чином, не відбувається диференціації того, про що ідеться про ментальному або мовну категорію. Виявляється, що неточності в позначеннях не обмежені побутовою сферою вживання. У семантиці «поняття» визначається як технічний термін, одиниця знання, значення або ж предмет історичного дослідження. Перше тлумачення («поняття» як одиниця знання) сходить до традиційного англо-американського поняття «концепт». Друге тлумачення поєднує рівень знання з мовним рівнем, тобто розглядає поняття як інструменти мислення, пов'язані з мовою. Поняття як предмет історичного дослідження розглядається в рамках історії духовної історії й історії ідей. Основна увага тут приділяється не стільки ментальним аспектам, скільки опису побудов думок інтелектуальних еліт різних епох. Когнітивний поворот у лінгвістиці привів до надходження в науковий побут поняття «концепт» замість неоднозначного поняття «поняття».

Проте, історія концептів звучить трохи непереконливо. Поняття «концепт» позиціонувало себе в семасіології поруч із поняттям і значенням, у деяких концепціях – як альтернативне двом першим. У той же час дотепер відсутня точна дефініція поняття «концепт». Безперечно те, що це поняття позначає елементарні розумові організаційні одиниці, які є носіями знання про світ в абстрактному форматі. Когнітивістика, як відомо, ставить перед собою завдання виявляти механізми зберігання знань у пам'яті його продуцентів і реципієнтів, а також

опису процесів контекстуалізації знань. Теорія пізнання розглядає концепти в якості елементарних будівельних каменів системи мислення, які забезпечують ощадливе зберігання й обробку одиниць суб'єктивного досвіду за допомогою класифікації даних за певними ознаками.

Питання про презентацію знань є, однак, тільки однією стороною медалі. Як термін «поняття», так і термін «концепт», співвіднесені з одиницями знання, сприймаються тут не зовсім переконливими. Для більшої релевантності обох термінів необхідне розширення їхніх змістів у соціальному й історичному вимірі. Таке розширення було запропоновано Клеменсом Кноблехом. Він інтерпретує поняття як результати кристалізації соціально рефлексованого знання, які стають предметом актуалізації й обговорення в публічному дискурсі. Кноблех співвідносить «поняття» не з ментальними одиницями організації, а із суспільним знанням.

Ідейно-історичні коріння цієї концепції знаходяться у теорії французького соціолога Моріса Хальбвакса. На базі поняття «колективна свідомість» Хальбвакс розробив в 20-х\ 30-х рр. 20-го сторіччя поняття «колективна пам'ять». Позначення пам'яті як «колективної» викликає деякі сумніви, оскільки виникає питання про «колективність» того, що по своїй природі може бути тільки індивідуальним. Матеріалізація свідомості з погляду фізіології мозку й неврології розглядається в концепції Хальбвакса тільки під соціально-історичним кутом зору. Пам'ять інтерпретується як історичний феномен, як щось, що здобувається людиною в процесі його соціалізації, хоча зізнається факт володіння окремим індивідумом пам'яттю у фізіологічному смислі.

Поняття «колективна пам'ять» сприймається як щось дифузійне, як свого роду «псевдопоняття». Вираження, які вербалізують подібні псевдопоняття, створюють широкий в історичних масштабах спектр проблем, тому що ці позначення можуть співвідноситися як з експертним знанням, так і соціальними цінностями або просто бути «модними» словами. Їх соціально детермінована значимість повинна бути постійним предметом публічних обговорень.

Що стосується концепції культурної пам'яті, то при її розгляді варто визнати як даність той факт, що фізіологічні передумови спогаду й забування прив'язані до індивідуума, а соціальний досвід обумовлює механізм вибору знань, які зберігаються в пам'яті або підлягають забуттю. Цю точку зору розділяють психологи, указуючи на те, що утворення понять у меншій мірі засноване не стільки на абстрагуванні загальних інваріантів, скільки на абстрагуванні релевантних для поведінки ознак.

Поведінкова релевантність формується через соціальний досвід. Людина й суспільство в цілому можуть пам'ятати тільки те, що може бути реконструйоване як минуле в рамках відповідного відрізка сучасності. Забуттю підлягає те, що більше не має рамок співвіднесеності в даному відрізку сучасності. Подання про рамки співвіднесеності дає переконливе пояснення тому, коли одні поняття й вираження вкорінюються в мовних співтовариствах, а інші піддаються забуттю. Поняття й вираження приймаються мовним співтовариством у випадку їхньої сумісності з актуальними для суспільства схемами розумової діяльності, інтерпретації й оцінювання. Тільки те, що повідомляється у формі, що відповідає домінантному «стилю мислення», має шанс бути прийнятим у систему загальноприйнятого соціального знання.

Тут доречно згадати поняття про менталітет, що уведено в лінгвістику Фрицем Германсом. Германс говорить у цьому зв'язку про певні диспозиції, які існують у суспільстві стосовно певного виду мислення, а відчуття й бажання у свою чергу визначають рамки поводження й дії. Успіх або невдача мовних виражень і понять у різні епохи залежить від когнітивних, емоційних і інтенційних пристрастей і домінуючих у даній мовній спільноті відносин до світу в цілому й до суспільства зокрема.

Ця схильність поведінки й дії передається через комунікативні процеси, які відіграють центральну роль у процесі спогаду й забування: люди пам'ятають тільки те, про що вони говорять, і тільки те, що можна локалізувати в рамках колективної пам'яті.

Комунікація розглядається тут як центральний процес, поняття комунікації інтерпретується досить вузько: як конкретний акт вербальної взаємодії, тобто в стилі дискурс-аналізу. Алейда Ассманн розрізняє комунікативну й культурну пам'ять, а поняття «колективна пам'ять» розглядає як родове поняття для обох. Терміни «комунікативна пам'ять» і «культурна пам'ять» потрібно розуміти не як антонімічні, а скоріше як полярні поняття на шкалі із градуальними переходами. Вони можуть співіснувати в ту саму історичну епоху й переходити один в одного.

Під «комунікативною пам'яттю» Ассманн розуміє пережиті й втілені в сучасниках спогади. Її формування відбувається через особистий досвід, що маніфестується в комунікації й «помирає» разом зі своїми носіями. Рамки існування такої пам'яті охоплюють приблизно 40 років. Знання, які передаються засобами масової інформації, Ассманн виводить за межі комунікативної пам'яті. Якщо спогад більше не функціонує через сучасників, а має потребу у своїй актуалізації через ЗМІ, то комунікативна пам'ять трансформується в культурну, що представляє собою інституційне оформлене зберігання знань.

Полярність колективної пам'яті відповідає полярності між елітою-носієм соціально значимого знання, тобто професіоналами в області культурної пам'яті, і рештою членів певного соціуму. З появою писемності виникає можливість передавати знання незалежно від його носія або певного соціального прошарку, збільшуються також шанси безперервності знань через розширення радіуса їхнього поширення. У рамках письмової культури культурна пам'ять організується головним чином через звертання до текстів: авторам текстів наслідують, їх цитують, інтерпретують, критикують або використовують як джерело знання. Виникає щось, що сьогодні називають міжтекстовими зв'язками. З іншого боку, як не парадоксально, росте також небезпека забуття знань, що містяться в текстах.

У той час як носіями комунікативної пам'яті можуть бути практично всі сучасники, то участь у культурній пам'яті є соціально диференційованим. Її

носієм завжди була інтелектуальна еліта, що спеціалізувалася, наприклад, у дописемну епоху на збереженні знання через його ритуальне повторення. Роль носіїв знань виконували шамани, поети, співаки, переписувачі й учені, які були виділені в певну касту.

У пам'яті людей зберігаються тільки ті тексти, між якими існують між текстові зв'язки, які переходять із покоління в покоління і зберігаються у функціональній пам'яті певного соціуму. Це відбувається далеко не з усіма фіксованими текстами.

Вироблені соціумом текстові маси багаторазово перевершують потенціал сприйняття реципієнтами. Культурна пам'ять розпадається на пам'ять переднього й заднього плану, тобто на функціональну пам'ять і накопичувальну пам'ять. Тільки те, що може спливати в пам'яті даного соціуму в певну епоху й може їм оброблятися, зберігається у функціональній пам'яті.

Неопрацьовані тексти відправляються в архіви, у т.зв. накопичувальну пам'ять. Наявність писемності не гарантує, а створює погрозу безперервності знання через постійну небезпеку його старіння й забуття. Таким чином, текст, як це не парадоксально, стає формою забування знання. Існування писемності розділяє історію зберігання знань на 2 етапи: з одного боку, ритуальне повторення (переказ відомого) і, з іншого боку, інтерпретацію з опорою на текст (варіація й інновація). У той час як носії знання дописемних культур прагнули до багаторазового відтворення того самого змісту і його передачі з покоління в покоління, письмові тексти стали засобом систематичної еволюції ідей. У рамках письмової культури й міжтекстових зв'язків культурна пам'ять організується головним чином через інтерпретацію, наслідування, запозичення й критику змісту текстів. Якщо тексти зберігають міжтекстові зв'язки, то вони стають засобом інновації. Культурна пам'ять формується через передачу й модифікацію знань у ЗМІ.

Як відомо, найважливіше призначення знання полягає саме в його трансляції. Цей аспект менше цікавить когнітологів, але більше – соціологів, які

інтерпретують пам'ять, спогад і забування як щось соціально детерміноване й колективне. Колективна доступність знання формується через його фіксацію в текстах. Саме знання, зафіксоване в текстах, перетворюється з індивідуально-психологічного в надіндивідуальний феномен. Знання транслюється не тільки через вербальну взаємодію у вузькому смислі слова, але й через спільне виробництво й сприйняття текстів у широкому смислі, тобто повідомляється через міжтекстові зв'язки, які реалізуються, у тому числі, через трансляцію знань у ЗМІ.

Якщо припустити, що знання маніфестується мовними засобами через отекстування, то можна, у свою чергу, припустити, що аспекти цього знання можна витягти з текстів. Значення висловлень конституюються через контекстуалізацію концептів, тобто через їхнє занурення в синтаксичне середовище й співвіднесеність із мовними структурами. Систематичне вивчення мовного оточення (контексту) мовних одиниць дозволяє здійснювати аналіз процесів побудови значення. Зрушення в слововживанні вказують на процеси переосмислення понять. Ці процеси підлягають опису за допомогою основних лінгвістичних методів. Рамкова модель служить надійною методичною основою для такого роду опису.

Уявлення про когнітивну рамку як растри для процесів утворення поняття й інтерпретації понять забезпечує реалізацію евристичного підходу як із застосуванням даних когнітології, так і соціології. Соціологічний підхід до дослідження дозволяє виявити вихідні величини, переломлені у свідомості певного соціуму, відбиті в концепті культурної пам'яті й сформовані на основі наявного соціального досвіду. Ці величини є мірилом оцінки зберігання й втрати знань. Однак немає методично й емпірично обґрунтованого доступу до цих величин.

Такий доступ з'являється у зв'язку із застосуванням когнітологічного поняття «рамка знання». Структура зв'язок концептів може моделюватися як структура фрейму. Фрейми виступають як рамки презентації знання, пов'язаного з

концептами знання. Вони є комплексними структурами, що складаються з так званих слотів і філерів. Слоти використовуються для зберігання змінних величин. У процесі отекстування або рецепції певної інформації ці змінні величини заповнюються конкретними значеннями, філерами. Таким чином, фрейми визначають структуру відрізків знання, що заповнюється контекстом у конкретних ситуаціях застосування мови. Вони моделюють потенціал контекстуалізації галузей знань, які прив'язані до лексичних одиниць і можуть активуватися мовцями і слухачами в конкретному випадку отекстування.

Контекстна інформація стає доступною для лінгвістичного корпусного аналізу, оскільки контекст містить мовні посилання на конкретне наповнення слотів. Контекстна інформація являє собою наповнювачі (філери) для слотів.

Використання моделі фрейму дозволяє здійснювати систематичну оцінку контекстуальних факторів, які можуть бути витягнуті з корпусів даних. Уявлення про основні, суспільно релевантні явища, процеси, стани або цінності, які існують у мовних спільнотах й пов'язані з абстрактними областями лексики, можуть бути піддані лінгвістичному аналізу, що дозволить витягати інформацію, важливу для інтерпретації відповідних виразів на основі їхнього контекстуального оточення.

Комплексний лінгвістичний підхід переборює традиційну для історії понять зосередженість на спеціальних історико-філософських знаннях, дає можливість проведення соціально-диференційованого аналізу, у тому числі «побутових» подань. Оцінка великих за обсягом текстових масивів дозволяє виявити зміни й виявити мовні, дискурсивні й текстові механізми змін в «культурній пам'яті». З'являється можливість виявляти соціально детерміновані механізми мислення й інтерпретації, які призводять до появи в суспільній свідомості одних понять і зникненню інших. За допомогою текстових корпусів можлива реконструкція вихідних рамок, на які опирається культурна пам'ять.